

De geboorte van Nederland

Een interview met Jos Wienen over de betekenis van 1572

450 jaar geleden veroverden de watergeuzen Den Briel. Daarna kreeg de Nederlandse Opstand vleugels. Waarom kozen verschillende steden toen voor de opstand? En waarom is 1572 het herdenken waard? Deze vragen bespreken we met Jos Wienen, historicus en burgemeester van Haarlem. De stad is een van de gemeenten die 1572 dit jaar wil herdenken onder de noemer 'de geboorte van Nederland'.

Bart den Uyl is
redacteur van Kleio.

Begin 1572 leek er nog maar weinig hoop voor de opstandelingen. Alva, de landvoogd in Brussel, zat stevig in het zadel. Al een jaar na zijn komst in de Nederlanden had hij orde op zaken gesteld en de beeldenstormers gestraft. De door hem ingestelde Raad van Beroerten had tal van opstandige edelen en protestanten vervolgd en hun bezittingen verbeurdverklaard. Sommigen werden op last van de Raad geëxecuteerd, vele anderen waren uit angst gevlucht naar het buitenland. Pogingen om Alva weg te krijgen waren afgeslagen. De invasie van Willem van Oranje was in 1568 gestrand in de Slag bij Jemmingen. De prins was daarna, berooid en verslagen, het land uit gevlucht.

Was de opstand in de kiem gesmoord? 'Ja, maar met drie uitzonderingen,' zegt Jos Wienen. 'Willem van Oranje had een uitzonderlijk soort hardnekkigheid. Hij bleef proberen medestanders te vinden. Ook was er een hele groep ontheemde ballingen die op zee rond schuimden, de watergeuzen. In Frankrijk leek het bovendien juist enorm mee te zitten, begin 1572. Lodewijk, de broer van Willem van Oranje had er goede contacten. Hij was druk bezig een coalitie te smeden voor Franse hulp aan de opstandelingen.'

We zitten in de burgemeesterskamer van het stadhuis in Haarlem. Een ruimte met veel

geschiedenis. Filips II dineerde er tijdens zijn Blijde Inkomst en ook Willem van Oranje is er geweest. De burgemeester van Haarlem weet veel over deze geschiedenis: 'Ik vond dit al boeiend toen ik nog een jochie was. Ik kan me nog herinneren dat ik over het beleg van Haarlem las op de middelbare school.' Jos Wienen (geboren in 1960) studeerde geschiedenis en theologie in Utrecht en schreef een scriptie over de bijeenkomst van de Staten-Generaal in 1576. Vooral het leven van Willem van Oranje heeft zijn interesse. In andere media vertelde hij eens vierentwintig dozen met boeken over Willem van Oranje te bezitten. Op de werkkamer van de burgemeester is de prins prominent aanwezig. Er staat een borstbeeld en een portret van Willem van Oranje.

Dubbeltje op zijn kant

Op 1 april namen de watergeuzen Den Briel in. Een bescheiden overwinning voor de opstandelingen. 'No es nada,' zou Alva erover hebben gezegd. 'Een klein onbelangrijk stadje. Die watergeuzen zijn wel vaker aan land gegaan. Die geef je een paar fikse klappen en dan vertrekken ze weer.' Wienen kan zich de positie van Alva wel voorstellen. 'Alva had een op zichzelf niet onlogische gedachte: Ik concentreer me op wat strategisch het belangrijkste is. Als er vanuit Frankrijk inderdaad een

leger komt, dan bedreigt dat regelrecht het bestaan van de Nederlanden.' Alva hield zijn leger dus in het zuiden en had daarmee weinig controle over de gebeurtenissen in Holland. Voor de Hollandse steden die na de inname van Den Briel de kant van Willem van Oranje kozen, was die beslissing niet vanzelfsprekend. 'In een bekend artikel van J.C. Boogman wordt beschreven hoe dat ging. Het lijkt een grote, sterke beweging, maar als je gedetailleerd gaat kijken was het een dubbeltje op zijn kant,' zegt Wienen.¹ Stadsbesturen moesten bepalen of ze soldaten van de koningsgezinde statushouder of soldaten van Willem van Oranje zouden binnenland. 'De vraag was dan: welke kant valt het uit?' Een stad als Haarlem had geen Spaans garnizoen. Terugkerende ballingen werden in 1572 feestelijk door de bevolking ontvangen. Het stadsbestuur aarzelde. Volgens Wienen ontstond er toen een proces dat vaker te zien is tijdens opstanden. 'Als het

Jos Wienen, burgemeester van Haarlem.
Foto: Bart den Uyl.

¹ Jos Wienen doet hier op 'De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572', door J.C. Boogman. *Tijdschrift voor geschiedenis* 57 (1942), 81-112.

bestuur in verwarring is kan een kleine vastbesloten groep op een aantal beslissende momenten de leiding nemen.' Bovendien leek het leger van de landvoogd ver weg in het zuiden. Alva kon met dat leger snel reageren toen Lodewijk van Nassau de stad Bergen innam. Lodewijk verwachtte dat er met de inname grote steun zou komen uit Frankrijk. Maar in augustus werd de leiding van de hugenoten, bondgenoten van Oranje, afgemaakt tijdens de Bloedbruiloft.

Spaanse terreur

'Als Alva eenmaal Bergen (Mons) heeft heroverd, dan worden achter elkaar steden als Mechelen, Diest, Roermond, Zutphen en Naarden ingenomen. Iedereen siddert van angst. Het stort in elkaar. Steden in Gelderland en Overijssel geven zich zonder slag of stoot over,' vertelt Wienen. Het Haarlemse stadsbestuur zat inmiddels in de rats. Het had de troepen van Oranje binnengelaten en had zich in de Statenvergadering in Dordrecht uitgesproken voor Oranje als stadhouder. De Spaanse terreur liet echter ook Haarlem niet koud. Zutphen en Naarden waren door de Spaanse troepen uitgemoord. Een aantal Haarlemse burgemeesters reisde naar Amsterdam om over overgave te onderhandelen. 'In zekere zin had het Haarlemse stadsbestuur zich er al bij neergelegd: wij gaan ons ook overgeven. Maar

toen de burgemeesters weg waren, hield Ripperda, de bevelhebber van het garnizoen van de prins, een toespraak: wij laten ons niet afslachten.' Toen de bestuurders terugkwamen, bleek Haarlem vastbesloten zich te verdedigen. Het beleg van Haarlem zou uiteindelijk zeven maanden duren, en eindigen in de overgave van de stad.

Pas in 1576 verenigden de gehele Nederlanden zich achter de opstand. Na het plotselinge overlijden van landvoogd Luis Requesens trokken de Spaanse troepen plunderend door Zeeland. Al tijden hadden de soldaten geen soldij ontvangen. Uiteindelijk werd in november ook Antwerpen, de grootste handelsstad van de Nederlanden geplunderd. 'In de Nederlanden ontstaat een golf van afgrijzen. De Raad van Staten wordt gevangengenomen en de Staten-Generaal wordt in Brussel bijeengeroepen, min of meer illegaal. De Staten-Generaal gaan het bestuur overnemen, terwijl ze daar helemaal niet voor bedoeld waren. Het was een standenvetegenwoordiging die afspraken maakte over belastingen.' Het was het hoogtepunt van de politiek van Willem van Oranje. Op 8 november werd de Pacificatie van Gent gesloten, waarin bijna de gehele Nederlanden zich verenigden. 'Als Willem van Oranje in 1577 terugkeert in Brussel is dat zijn grootste triomf in de opstand. Hij krijgt er een ongekende heldenontvangst.' Ook de door Oranje gewenste godsdienstvrede

lijkt dan dichterbij dan ooit. Wienen: 'Het blijft ongekend jammer dat het toen niet gelukt is.' In de latere Republiek was er vrijheid van geweten, maar niet van eredienst.

Jubileum met een knipoog

Terug naar 1572. Het 450-jarige jubileum moet dit jaar groots worden herdacht, met onder andere tentoonstellingen, lezingen en een onderwijspakket. Daarvoor is het Samenwerkingsverband 1572-gemeenten opgericht. Inmiddels hebben zich achtendertig gemeenten aangesloten bij het herdenkingsinitiatief, onder de noemer 'geboorte van Nederland'. 'Dat laatste is een beetje met een knipoog,' zegt Wienen. 'Het is duidelijk dat Nederland als zelfstandig land ergens in deze periode is ontstaan, is gegroeid.

'Het Haarlemse stadsbestuur zat in de rats. Het had de troepen van Oranje binnengelaten en zich in de Statenvergadering uitgesproken voor Oranje als stadhouder'

Maar wanneer dan precies, daar kun je over twisten. Was dat bij de Slag bij Heiligerlee of bij de Unie van Utrecht? Bij het afzweren van Filips II of bij het ontstaan van de Republiek? Toch is er wel een zaak te maken voor 1572 als geboortjaar. 'Als je terug gaat kijken, kun je ook zeggen: de eerste keer dat er

Het beleg van Haarlem 1572-1573. Prent van Antonio Lafreri, 1573-1602. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

een zelfstandig bovenplaatselijk bestuur bestaat dat in opstand is en dat zich keert tegen het eigenlijke bestuur, is in 1572 wanneer de vertegenwoordigers van Hollandse steden bij elkaar komen in Dordrecht.’

Het initiatief voor het samenwerkingsverband kwam dan ook van Brielle en Dordrecht. Ze zochten naar een manier om hun lokale initiatieven een meer nationaal karakter te geven. Jos Wienen werd toen, als burgemeester van een grotere gemeente, gevraagd om voorzitter te worden. ‘Die groep gemeenten is steeds groter geworden. In 1572 was er natuurlijk meer aan de hand dan wat er in Holland speelde. Er zitten nu ook gemeenten bij uit Friesland, Overijssel en Utrecht.’

De meeste activiteiten gebeurden lokaal. Gemeenten hebben aandacht voor wat er in hun plaats 450 jaar geleden gebeurde. Het samenwerkingsverband speelt vooral een verbindende rol. ‘In de eerste plaats door te laten zien dat het een historisch interessant jaar betreft. Er ontstond tenslotte een nieuw land.’ Volgens Wienen is dat ongekend spannend geweest: ‘Je hebt natuurlijk het simpele historische beeld van een land dat in opstand komt en zichzelf bevrijdt, maar in werkelijkheid is de

geschiedenis enorm divers. Het was een burgeroorlog van allerlei groepen.’ Hoe complex de situatie was, is te zien aan de rol van graaf Willem van den Bergh, de zwager van Willem van Oranje. ‘In Gelderland was hij de opstandelingenleider en later ook de stadhouder. Uiteindelijk besluit hij zich te verzoenen met de koning en de katholieke kerk. Zijn zonen zijn generaals in dienst van het Spaanse leger. Dit is maar een voorbeeld, maar het laat de veelkleurigheid zien.’

De vier V's

Volgens Wienen heeft de herdenking nog een doel: ‘Er waren in 1572 thema's aan de orde die ook in onze tijd de moeite waard zijn om over na te denken en over te discussiëren.’ De thema's waar de burgemeester op doelt, zijn de vier V's: vrijheid, verdraagzaamheid, verscheidenheid en verbondenheid.

Zo komt het thema van vrijheid in 1572 terug bij het idee dat er een vreemdelingenbestuur was. ‘Wat dat betreft doen die motieven heel modern aan. Er speelden sentimenten mee als: de Spanjaarden delen hier de lakens uit en wij hebben te

weinig te vertellen.’ Het thema verdraagzaamheid is terug te zien in de godsdiensttwisten van die tijd. ‘Die waren ongekend heftig. Er waren bloedige vervolgingen van protestanten en later ook van katholieken.’ Tegelijk waren er pogingen van Willem van Oranje om tot godsdienstvrede te komen. ‘Men worstelde daarmee. In onze tijd hebben we lang gedacht dat het iets was van lang geleden. Wij vonden ons zeer verdraagzaam. Tot er een andere godsdienst kwam die we niet goed kenden. Dan blijkt dat verdraagzaamheid toch best ingewikkeld is.’ Volgens Wienen laat de polarisatie van vandaag zien hoe belangrijk het is om deze thema's te bespreken. ‘We zeggen niet dat wat toen gebeurde een lichtend voorbeeld is, want dat was het helemaal niet. Het was een gruwelijke oorlog. Maar het laat wel zien hoe belangrijk het is om erover na te denken. Neem de polarisatie in Amerika, met twee partijen die elkaar zo langzamerhand haten. Dat is enorm bedreigend. Als je niet uitkijkt, valt zo'n land uit elkaar. Nu kan je denken, dat is overdreven. Maar zaken die een paar jaar geleden niet voor mogelijk werden

De Grote Markt te Haarlem met de Grote of St. Bavokerk. Schilderij door Gerrit Berckheyde, 1696. Frans Hals Museum Haarlem.

gehouden zien we nu gebeuren: de president van de Verenigde Staten die een menigte opjut om naar het Congres te trekken om een democratische beslissing terug te draaien. De bestorming van het Congres is mislukt, maar je kunt je afvragen wat er met de democratie was gebeurd als het wel was gelukt.’

Lesmateriaal

Rond deze thema's en de geschiedenis van 1572 is ook lesmateriaal gemaakt. De VGN heeft dit samen met andere partners ontwikkeld. VGN-voorzitter Ton van der Schans coördineerde het project. Er zijn lessen ontwikkeld voor de basisschool (tien tot twaalf jaar) en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. De lessen zijn historisch ingestoken, maar sluiten ook aan bij het burgerschapsonderwijs. In vier lessen moeten leerlingen een mysterie zien op te lossen. Ook het lokale erfgoed heeft daarin een rol. In de lessen maken de leerlingen kennis met de geschiedenis van 1572 en discussiëren ze over de vier thema's. Voor het historische gedeelte is een stripboek met lesmateriaal ontwikkeld, voor de thema's zijn video's gemaakt. In april gaan het project van start bij een aantal pilotscholen (mits corona geen roet in het eten gooit). Na de zomer gaat het project landelijk van start. Waarom zouden scholieren eigenlijk iets moeten weten van deze geschiedenis? Volgens Wienen is het voor elke samenleving belangrijk dat je een idee hebt waar je vandaan komt. Maar er speelt meer: 'Er zijn zaken en momenten waar het erop aankomt. Vaak verbinden we dat met de Tweede Wereldoorlog. Als we in Haarlem een Hannie Schaft-herdenking hebben, dan probeer je ook na te denken over de betekenis van wat hier bijna tachtig jaar geleden is gebeurd. Er werden mensen weggevoerd en een gewoon meisje als Hannie Schaft kwam daartegen in opstand.' Voor

Haarlemse kinderen is het goed om ook de geschiedenis van 1572 te kennen. 'Deze stad werd zeven maanden lang belegerd. Er zijn daarbij duizenden doden gevallen. De bewoners van de stad hadden de overtuiging dat sommige zaken zo belangrijk zijn dat je het gewone leven laat liggen en je moet staan voor je zaak. Dat hangt samen met dezelfde zaken die in de Tweede Wereldoorlog belangrijk waren. De vrijheid om te kunnen denken wat je wilt, maar ook om je eigen bestuur te kunnen hebben.'

Tragiek en heroïek

De geschiedenis laat volgens Wienen aan de ene kant de heroïek zien, soms is het nodig om ergens voor te vechten, maar ook de tragiek. Het laat zien hoe makkelijk je kunt wegglijden in een verschrikkelijke oorlog. 'Hoe is het mogelijk dat je begint aan een strijd met het idee dat iedereen vrij moet kunnen zijn, maar dat het eindigt in een situatie waarbij de katholieke meerderheid de vrijheid niet meer heeft om haar eigen geloof te volgen? Dat komt omdat partijen tegen elkaar komen te staan, en dat polariseert.' Burgers die eerst nog vreedzaam samen vergaderden, staan tijdens het beleg tegenover elkaar. Een katholieke burgemeester wordt het hoofd afgehakt en over de stadsmuur naar de belegeraars geworpen. Wienen wijst erop dat het niet in een land ver weg gebeurde, maar hier in de stad. 'De oorlog haalt het beestachtige in de mens naar boven. Er

zijn 10.402 kanonskogels op Haarlem afgevuurd. Een deel daarvan hebben we nog.' Het beleg was een zo heftige gebeurtenis, dat het niet gek is dat er naderhand allerlei mythes zijn ontstaan, zoals over de rol van Kenau Simonsdochter Hasselaar in de verdediging van de stad. 'Het beleg van Haarlem was natuurlijk een ongekend spannende periode in de geschiedenis van deze stad. Waarschijnlijk de meest dramatische. In de zin dat zoveel mensen tijdens het beleg zijn omgekomen en ook duizenden naderhand geëxecuteerd. De stad lag grotendeels in puin. Ik snap dat het vraagt om epische verbeelding.' Volgens Wienen moeten we de geschiedenis echter niet eenzijdig opdelen in helden en schurken. Maar Kenau is wel een goed voorbeeld van hoe vrouwen ook in een andere tijd een belangrijke rol konden spelen. 'Dat is toch wel bijzonder, dat er in de zestiende eeuw vrouwen, terwijl ze maatschappelijk veel minder mogelijkheden hadden, een eigen rol speelden in de verdediging van de stad.'

'De bewoners van de stad hadden de overtuiging dat sommige zaken zo belangrijk zijn dat je het gewone leven laat liggen en je moet staan voor je zaak'

Het is de identificatie met het verleden dat geschiedenis zo fascinerend maakt. 'Uiteindelijk zijn het toch mensen zoals wij en heeft het ook de wereld opgeleverd waarin we nu leven.' Dat maakt geschiedenis volgens Wienen zo ongekend boeiend. 'Het is lang geleden en toch kan het nog steeds emoties oproepen.' ■

Portret van Kenau Simonsdochter Hasselaar. Toegeschreven aan Adam Willaerts, circa 1573-1600. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Herdenking van 1572

Op de website geboortevannederland.nl zijn tentoonstellingen en activiteiten te vinden die te maken hebben met de herdenking van 1572.